NOORDER BREEDTE

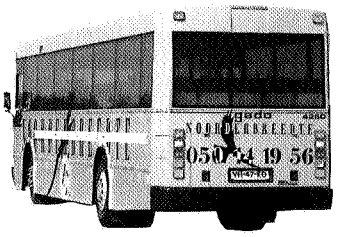

Peter Huig, Joost Lobstein

MET DE NOORDERBREEDTE BUS OP EXKURSIE NAAR HET STROOMDAL VAN DE DRENTSE A

De Drentse A is een van de weinige beken in Nederland die nog in een vrij oorspronkelijke staat is. In de bovenloop is de laaglandbeek helaas ten prooi gevallen aan normalisatie. De rationele begreppeling doet niet vermoeden dat op het Drents plateau een aantal oude aanvoeraders verder stroomafwaarts bij elkaar komt om de Drentse A vorm te geven. Tijdens deze exkursie speuren we naar de plaatsen waar de bekendste rivier van Drente ontspringt. Verder ontstaat een beeld van de midden- en de benedenloop die gelet op de geomorfologie nog goed in takt is. Als de omstandigheden het toelaten eindigt de exkursie ten noorden van de stad Groningen waar de oude loop van de Drentse A en de Hunze te midden van oeroude oeverwalkomplexen meanderend in elkaar vloeien.

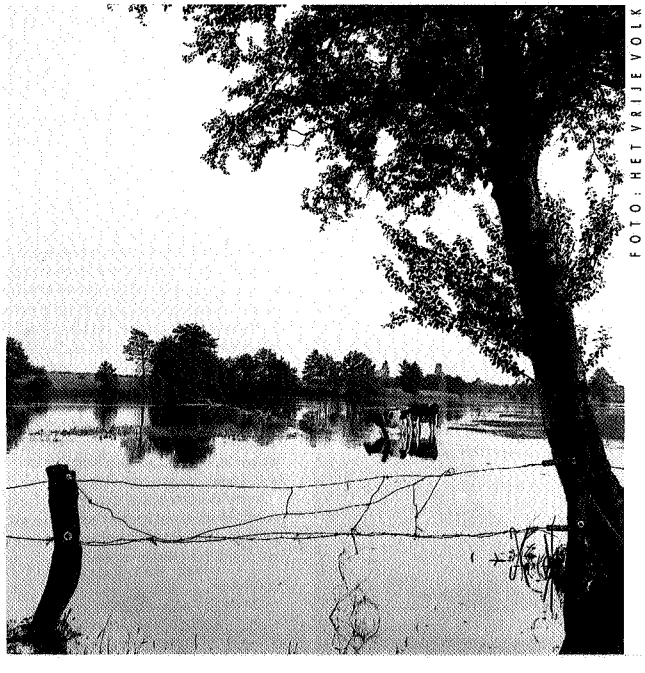

FOTO: HET VRIJE VOLK

Het stroomgebied van de Drentse A wordt begrensd door het voormalige Ellertsveld in het zuiden, de voormalige Smilder Venen in het westen en de Hondsrug in het oosten. Laatstgenoemde rug vormt de waterscheiding met de Hunze, die eveneens naar het Noorden af-

FOTO: AEROPHOTO EELDE

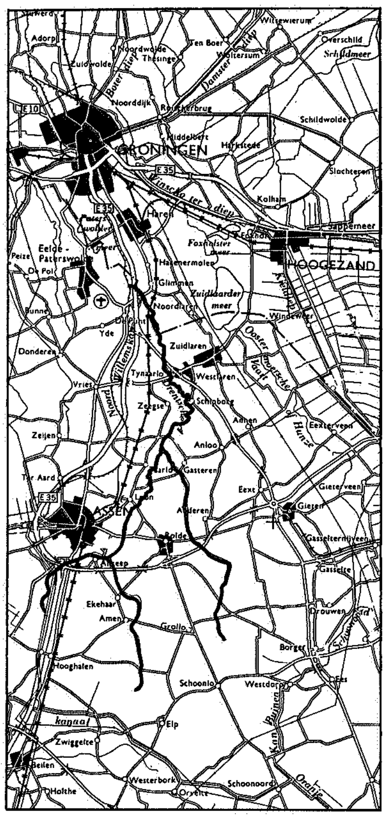

Luchtfoto van het Amerdiep

stroomt. De vele waterscheidingen in het stroomgebied worden gevormd door het grote aantal heuvelruggen die allemaal NNW-ZZO gericht liggen. Deze heuvelruggen, allemaal familie van de Hondsrug, houden verband met de afzetting van materiaal gedurende de Saale-ijstijd toen een ijslob van een gletsjer, gedwongen door oud landijs langzaam naar het zuiden kroop.

Het water van het Drents plateau kwam ten noorden van de stad Groningen uit in de Hunze. Tot ver in de Middeleeuwen kwam het water van de A en de Hunze ten noorden van Pieterburen uit in de Waddenzee. Later (omstreeks 1300?) wordt de loop, al of niet met hulp van de mens, verlegd en stroomde het water weg richting de pas ontstane Lauwerszee.

FOTO: JAN VAN DE KAM

Drentse A bij Zeegse

Landschap

De beekdalen van de A waren oorspronkelijk gevuld met veen. De vegetatie bestond veelal uit een overgang van eiken en beuken verder weg van de rivier, tot wilgen, elzen en berken lager in het beekdal. Er is een aantal veldnamen die de namen broek en holt bevatten (broek is nat bos, holt is droog bos). Dit wijst erop dat inderdaad de beekdalen voordat de mens ten tonele verscheen bebost waren.
Zo omstreeks het jaar 800 zou het brink-esdorpsysteem ontstaan zijn. De A speelde in dit proces een grote rol. De mensen kozen als lokatie voor een vaste woonplaats de overgangen van hoog naar laag. Hier gaven zij hun gemengde autarkische boerensamenleving gestalte. De beekdalen werden ontbost en in kultuur gebracht. Zo ontstonden de traditionele madelanden met de boomwallen loodrecht op de beek als perceelscheiding. Restanten van het oude broekbos zijn hier en daar nog te vinden. Ook de overblijfselen van de houtwallen herinneren hier en daar aan de percelering van de oude Drentse boerensamenleving.
Na de uitvinding van de kunstmest verdween begin deze eeuw de oude Drentse boerensamenleving. De heide werd ontgonnen en in kultuur gebracht. De madelanden veranderden eveneens. Bemesting en ontwatering deden de oorspronkelijke flora verdwijnen.

Normalisatie

Vanaf de jaren vijftig vielen in Nederland veel laaglandbeken ten prooi aan de normalisatiewoede. De moderne agrarische bedrijfsvoering verlangde lagere grondwaterstanden. De norm die de moderne landbouw stelt aan de ontwateringsdiepte is verschoven van 60 cm naar 120 cm beneden het maaiveld. De lopen van veel riviertjes werden daarom recht getrokken zodat de waterafvoer sneller zou plaatsvinden. De lagere grondwaterstand kon zodoende bereikt worden. Inmiddels is gebleken dat in veel gevallen de rationalisatie te drastisch is geweest.

Het water stroomt zo snel weg dat de akkers en weilanden verdrogen. Er zijn maatregelen genomen (o.a. aanleg van stuwen) die het water weer vast moeten houden.
De normalisatie werd ook uitgevoerd omdat beken regelmatig buiten hun oevers traden. Vooral na een winterse periode met veel sneeuw kwam het smeltwater dat afstroomde over de bevroren bodem, snel in het beeksysteem terecht. Overstromingen waren het gevolg. Ook in regenrijke periodes in het najaar traden veel beken buiten hun oevers.
In veel gevallen zijn de overstromingen geïnitieerd door de mens. In de natuurlijke situatie kwamen neerslagoverschotten zeer langzaam vrij. Heidevelden, venen en bossen kunnen veel water opnemen dat slechts langzaam wordt afgegeven. Na de ontginning van genoemde landschappelijke eenheden verliep de afvoer van het water veel sneller. De waterstanden in de beken en rivieren wisselden daardoor sterk. Vooral in de benedenstroomse gedeelten van de laaglandbeken had men te kampen met overstromingen. Ook de Drentse A trad vaak buiten haar oevers. Bij De Punt gebeurde dit regelmatig. Na de afsluiting van de Lauwerszee waren deze problemen voor het grootste deel verholpen. De overstromingen werden veroorzaakt als bij Zoutkamp het water van het Reitdiep niet geloosd kon worden vanwege de hoge waterstand van de zeeboezem.
Gelukkig is de Drentse A redelijk in takt. De rationalisatie van de landbouw is in dit deel van Drente veel minder voortgeschreden. Alleen de bovenloop is op veel plaatsen wel genormaliseerd. Een rechtlijnig begreppelingssysteem aan de uiteinden van de drie aanvoeraders tussen Amen en Elp en tussen Grolloo en Borger alsmede ten noorden van Hooghalen fungeert als brongebied waar de Drentse A ontspringt. Vanaf Loon en Anderen tot aan Schipborg (de middenloop) is de A in oorspronkelijke staat. Ook de benedenloop tot aan Glimmen is fraai gebleven. Ten westen van Glimmen mondt de A uit in het Noord-Willemskanaal. Het dijkje langs het Hoornse diep kronkelt langs een aantal oude meanders van de voormalige benedenloop.
Tot omstreeks 1000 stroomde de A ten westen van de stad Groningen om ten noorden van het Van Starkenborgh kanaal samen te vloeien met de Hunze. In de 11de eeuw verlegde de loop zich naar het oosten. Ter hoogte van de Hoge der A sleet de rivier zich in de Hondsrug in.
In de late Middeleeuwen stonden er langs de Hoge der A veel bierbrouwerijen. Het water van de A was van prima kwaliteit en diende als een belangrijk ingrediënt voor het middeleeuwse bier dat in grote hoeveelheden gebrouwen werd. Het café de Sleutel heeft te maken met de oude bierkultuur langs de kade van de Drentse A.
Er vond evenals op de Hunze veel scheepvaartverkeer plaats over de Drentse A nadat het water door de stad werd omgeleid.

Grondwaterstroming

De Drentse A stroomt in een reliëfrijk gebied. De uitschurende werking heeft dit reliëf extra verstrekt. Er is sprake van hoogteverschillen in de richting van de loop als wel loodrecht daarop. Er vindt daardoor naast een bovengrondse eveneens een ondergrondse afstroming plaats. Een

Drentse A bij De Punt

FOTO: ELMER SPAARGAREN

groot gedeelte van de afvoer van de rivier wordt gevoed door dit grondwater. De aanwezigheid van keileem zorgt voor een komplikatie. Een gedeelte van de ondergrondse afstroming richting beekdalen vindt plaats in de smalle zone van het goed doorlatende dekzand boven het ondoorlatende keileem. Dit water komt langs de randen van de beekdalen als kwel aan de oppervlakte.
Hydrologen onderscheiden diep grondwater (met diepe kwel) en ondiep grondwater (met ondiepe kwel). Door het meten van grondwaterstijghoogtes van het diepe en ondiepe grondwater wordt inzicht verkregen in de ingewikkelde stromingspatronen. Als de stijghoogte van het ondiepe grondwater hoger is dan het diepe grondwater is er sprake van een infiltratiegebied. Het spreekt voor zich dat dit veelal optreedt in de hogere gebieden. Als de situatie omgekeerd is, is er sprake van diepe kwel. Dit treedt vooral op in de laagste gedeelten. De keileemlagen zorgen voor verstoring.
Het water dat afstroomt is van verschillende kwaliteit en bevat een wisselende hoeveelheid aan mineralen, organische stof en anorganische verbindingen. Verder stroomafwaarts zitten er meer mineralen en andere stoffen in het water dan stroomopwaarts. Als een doorsnede door beekdalen bekeken wordt zien we dat dichter bij de bedding het grondwater meer mineralen bevat. De verschillen in waterkwaliteit veroorzaken verschillende vegetatiemilieus waarin een aantal geleidelijke overgangen onderscheiden worden. De grote rijkdom aan plantensoorten in de stroomdalen van de Drentse A is hiermee verklaard.
Er komt ook een aantal kritische vogelsoorten voor in het stroomgebied van de A zoals de watersnip, de rietzanger, de kleine karekiet, en de tureluur.

Het roemruchte etablissement de Sleutel en zijn uitbater Koos Huizenga

FOTO : ELMER SPAARGAREN

Exkursiepunten

De exkursie voert langs een aantal punten zodat een goed beeld ontstaat van de verschillende landschappelijke elementen van het meest komplete stroomgebied in Noord-Nederland.

1 Omgeving Elp
Vanuit Elp gaat een weg, genaamd schapendrift, langs de Noorder es. We nemen 200 meter buiten Elp de Oelmerweg naar het westen. Uit veldnamen blijkt dat in deze omgeving de heide van Elp gelegen moet hebben. Enkele restanten van dobben met natte heide bevestigen dit vermoeden. Voor de ontginningen van de heide strekte zich hier het Elper Noorderveld uit. Aan het einde van de Oelmerweg nemen we de Ossevoordenweg. Deze naam duidt op een vroegere veedrift naar de doorwaadbare plaats in de beek. De voorde staat echter niet als veedrift aangegeven op de kultuurhistorische kartering van de provincie Drente. Dit is te verklaren omdat bij de kartering van veedriften is uitgegaan van veedriften met een trechtervormige struktuur die is geaccentueerd door randbegroeiing. We bevinden ons nu in het beekdal. Er loopt een greppel dwars op de weg. We bevinden ons in een van de gebieden waar de Drentse A ontspringt. Ook de historische atlas naar een verkenning uit 1896 laat zien dat er op een normalisering na niet veel veranderd is. Een aantal kleine greppeltjes dwars op de hoofdgreppel voorzien de Drentse A van haar eerste druppels water. Op maandag 22 juli 1991 stond er nauwelijks water in de dwarsgreppeltjes terwijl de hoofdgreppel wel nat was. Het roestbruine water met daarop een oliefilm van ijzerbakteriën duidt op kwelwater. Ten zuiden van de weg ligt nog een restant van het voormalige heideveld met daarin een dobbe. Het zou een pingoruïne kunnen zijn.

2 Omgeving Amen
Als de Drentse A langs een dorp stroomt krijgt de stroom ter plaatse de naam van het dorp. Zo ook het Amerdiep ten oosten van Amen. Het Amerdiep is in noordelijke richting makkelijk te volgen. Er ligt over de westoever vanaf de brug een goed begaanbare oever. De beek is hier genormaliseerd. Hoewel niet alle bochten eruit zijn gehaald, is de oever zeer rationeel ingericht. Dat hier erg veel gerotzooid is, blijkt als we de echte oude loop ontdekken. In het oude beekdal zijn nog duidelijk de oude boomwallen loodrecht op de stroom te herkennen. Verder is nog vermeldenswaardig de zeer hoge houtes ten noordwesten van het dorp. De beek is te voet goed te volgen tot aan Amerbrug. Hier zagen we het bruine kwelwater in de beek sijpelen. Ook hier is de oude loop nog goed te volgen. De oorspronkelijke beek loopt langs de bosschages op de westoever van de huidige hoofdstroom. We verlaten nu de westelijke tak en gaan op zoek naar de bovenloop van de oostelijke waterader.

3 Omgeving Grolloo
Ten noordoosten van Grolloo ligt de oude Noorderes. De weg naar Rolde loopt midden over de es. Wij nemen de weg richting Papenvoort. Ten zuiden van de weg zien we de oude Zuideres. Al snel rijden we langs een bos. Het is een voormalig stuifzandgebied. Oostelijk van Grolloo tussen de essen en het beekdal lag een stuk heide. Aan de noordkant van de weg ligt nog een aantal restanten van het heideveld. Als we 1 km verder zijn, ontwaren we een beekdal met daarin een kaarsrechte greppel. Deze greppel is het begin van de oostelijke aanvoertak van de Drentse A. Het beekdal draagt hier de naam Grolloër koelanden. Het is heel goed mogelijk om langs de koelanden te wandelen. Aan beide zijden van het beekdal ligt een verharde weg. Als we 1 km naar het zuiden wandelen komen we weer bij een weg dwars over de greppel. Als we daar waar de weg de 'beek' kruist naar het zuiden kijken zien we dat de greppel nog doorloopt naar het zuiden. Als we verder naar het zuiden gaan wordt het beekdal steeds smaller. De wegen aan weerszijden van het dal komen bij elkaar. De weg die de beide parallelwegen verbindt kruist de greppel. Hier staan we aan het begin van de Drentse A. Vierhonderd meter oostelijk ligt nog een restant van de Grolloër heide. Aan de zuidkant van dit stukje heide ligt een paar honderd meter verderop een aanvoerader van de Hunze. Wij bevinden ons dus op een waterscheiding van Drentse A en Hunze.

4 Rolde en omgeving
Tussen Papenvoort en de brug van de N 33 over het Anderse diep is de A niet genormaliseerd. Met een beetje moeite

met behulp van een goede kaart is de beek goed te bereiken. Wij rijden naar Rolde en nemen de oude weg naar Anderen. Wij kruisen de beek die hier het Rolderdiep heet. Zowel het landschap en de beek zijn ten prooi gevallen aan schaalvergroting en normalisatie. De restanten van een aantal houtwallen loodrecht op de stroom herinneren aan de perceelscheiding van de vroegere koelanden. Ten noorden van Anderen krijgt de beek de naam Gasterse diep. Hier bevindt de loop zich weer in oorspronkelijke staat.

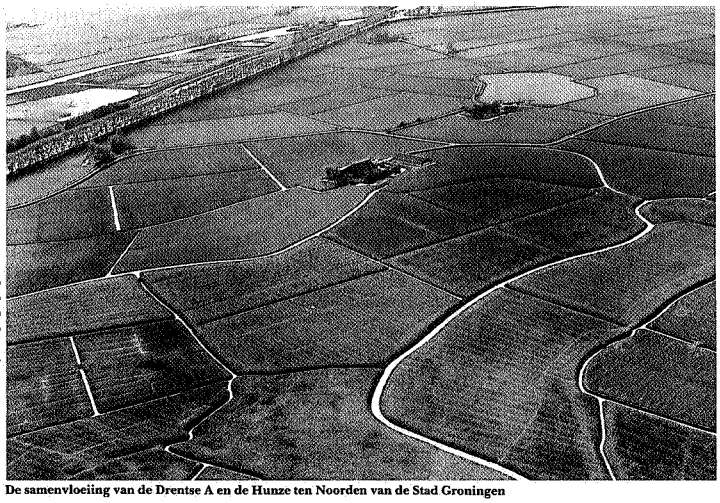

FOTO: PAUL PARIS

De samenvloeiing van de Drentse A en de Hunze ten Noorden van de Stad Groningen

5 De Scheebroekerloop
Als we Anderen uitrijden richting Gasteren hebben we een prachtig uitzicht over de Noordes. We rijden een beekdal in met een traditionele begroeiing. Het beekje, de Scheebroekerloop, ontspringt 3 km oostelijk en mondt uit in het Gasterse diep. De percelering is nog zeer duidelijk aanwezig. Als we op de brug staan en naar het oosten kijken zien we dat het beekdal veel reliëf heeft. Het betreft rivierduinen die zijn ontstaan toen in de periode na de ijstijden de vegetatie minder weelderig was. Op de noordoever loopt een onverhard pad naar het oosten. Na 1 km loopt het pad dood op de weg Anderen-Anloo. Vanaf dit punt is de beek genormaliseerd. Er ligt nu een rechte greppel die nog 1 km verder naar het oosten doorloopt. We vervolgen de weg naar Gasteren.
Als we de es van Gasteren in zicht krijgen zien we links van de weg het schitterende beekdal met daarachter in de verte het Balloërveld. Achter de hoog opbollende es zien we de daken van de oude boerderijen. Vanaf de weg hebben we dus in één oogopslag een overzicht van het landschap volgens het brink-esdorp systeem.

6 Het Loonerdiep
Ten zuidoosten van Loon pikken we de westelijke tak van de A weer op. De rivier kronkelt fraai door het landschap. Er zijn nog enkele restanten van de boomwallen te ontwaren. Het is de moeite waard te wandelen over de weg richting Balloo. Na een paar honderd meter gaat een pad in westelijke richting langs de Noordes van Balloo. Na een paar honderd meter loopt dit pad vlak langs de beek. Het beekdal is mede gelet op de flora zeer fraai.

7 Oudemolen
In de buurt van Oudemolen gaan we op zoek naar het punt waar de oostelijke en westelijke tak van de A samen vloeien. Aan de oostkant van de brug loopt een breed zandpad in zuidelijke richting evenwijdig aan de rivier. Na een paar honderd meter komen we een aantal natte heidevelden tegen. Als we het pad blijven volgen bereiken we een brug over het Gasterse diep. We volgen nu een pad dat westelijk ligt van het brede zandpad. Plotseling staan we bij het punt waar het Taarlose diep en Gasterse diep samen komen. Terug bij de brug gaan we aan de noordkant van de weg een stukje het veld in en zien dat het grondwater hier op allerlei plaatsen opborrelt.

8 Het Zeegser loopje
Het Zeegser loopje is een zijbeek van het Westerse diep. De weg tussen Zeegse en Tynaarlo kruist de beek. Het is een van de mooiste gebieden van het Stroomgebied van de Drentse A. De oeverwallen, vele bochten en rivierduinen geven het landschap een mooi karakter. Het Zeegser loopje ontspringt ten westen van de spoordijk. Aan de andere kant van de spoordijk (te bereiken via de Loopstukken weg ten zuidoosten van Tynaarlo) zien we welke schade de ruilverkaveling aan het landschap teweeg kan brengen. De beek is hier kaarsrecht, de bomen en de oeverwallen zijn verdwenen. Hierna rijden we via Vries en Haren naar de Hoornsedijk. Hier rijden we langs een aantal oude meanders vlak ten westen van het Noord-Willemskanaal.

9 De Drentse A in de Stad
Ter hoogte van Groningen wordt de invloed van de zee in het Drentse A-stroomgebied merkbaar. We vinden er veel afzettingen van zeeklei. In de 10de en 11de eeuw stond vooral de westzijde van de Stad onder de invloed van het zeewater dat via het Reitdiep en de Drentse A stroomopwaarts gestuwd werd. In die tijd zijn er dikke pakketten zeeklei afgezet.
Bij diverse opgravingen in de Stad zijn sporen gevonden van de oude bedding van de A. De A komt vanuit het westen de stad binnen. Het Hunzehuys (Stationsstraat) staat op de oostoever van de A. Deze oever buigt hier af naar het noorden. Via de Schoolholm en de Driemolendrift loopt de oever naar de Brugstraat (het pand van Albertus Magnus staat op de oeverwal). Ter hoogte van de tegenwoordige Hoge der A sleet de A zich in de Hondsrug in. Bij opgravingen kon onder het pand Hoge der A nr. 13 de 11de eeuwse oever worden herkend.
De westoever is minder gemakkelijk te herkennen. Wel is goed de oeverwal bij de Sledemennersstraat en de Westerhaven aan te wijzen.
In de loop van de 12de eeuw begint men in de omgeving van de Brugstraat met het winnen van land. Sinds deze tijd bezit de A haar huidige loop.
Tot het einde van de vorige eeuw deed de zee haar invloed gelden in de stad Groningen. Dit is goed te zien aan de eb- en vloedkades aan de Spilsluizen en het Lopende Diep. Het water werd bij springvloed regelmatig zo hoog opgestuwd dat het water over de kademuren liep. Om te verhinderen dat dit water de kelders in zou lopen hadden veel kelderingangen ter weerszijde een hardstenen blok met een gleuf waar de vloedplank in geschoven kon worden.

10 Samenvloeiing A en Hunze
Voordat de A en de Hunze omgeleid werden door de stad kwamen beide rivieren ten noorden van de stad bijelkaar. We rijden richting Winsum langs het Van Starkenborghkanaal. Waar de weg naar het noorden afbuigt volgen wij de weg langs het water. Voorbij de boerderij Hunzeoord loopt de sloot van de weg af. Als we lopend door het weiland over de oeverwal deze sloot volgen komen we na 200 meter bij een andere kronkelende sloot. Beide sloten zijn de restanten van de A en de Hunze. Hier ligt een aantal oude meanders omringd door oeverwallen als stille getuigen van twee oeroude laaglandbeken.

Opgave exkursie

Op zondag 10 november a.s. bestaat de mogelijkheid, onder deskundige leiding, de exkursie naar het stroomdal van de Drentse A mee te maken. Het vertrek is om 10.00 uur vanaf het hoofdstation in Groningen, alwaar de Noorderbreedte bus gereed staat. In het historisch informatiecentrum 'Dorp van Bartje' wordt een dialezing gehouden. Ook hier kunt u instappen. Na de inleiding begint de exkursie. Om 13.00 uur wordt gelunchd. Om 17.00 uur is de Noorderbreedte bus terug bij het station Groningen.
Kosten *f* 50,– p.p., inkl. koffie en lunch.
Opgave en inlichtingen: Perception Edukatief, Warmoesstraat 44, 9724 JM Groningen, tel. 050-182580. Als u het bedrag overmaakt op girorek. 672357 t.n.v. Perception Edukatief, Groningen is uw plaats gereserveerd. ●